

VII. FORGÁSI SPEKTROSKÓPIA (MIKROHULLÁMÚ SPEKTROSKÓPIA)

1934-ben Cleeton és Williams abszorpciót figyelt meg mikrohullámú frekvenciáknál az NH_3 esetén, ez jelentette a mikrohullámú spektroszkópia kezdetét. Egy évtized elteltével a II. világháború különösen sokat tett a mikrohullámú spektroszkópiai technológia magas szintre fejlesztéséért, minthogy a katonaságnak szüksége volt a radar lehetőségek bővítésére. A víz mikrohullámú spektrumának felfedezése úgy történt, hogy az USA haditengerészete (US Navy) megfigyelte, hogy a radar jelek különösen nagy része veszett el bizonyos frekvenciáknál, s ezt –helyesen– a levegőben lévő vízgőznek tulajdonították.

Az elektromágneses (EM) spektrum mikrohullámú régiója:

hullámhossz:	$\lambda \in (25, 0.04) \text{ cm}$
hullámszám:	$\tilde{\nu} \in (0.04, 25) \text{ cm}^{-1}$
frekvencia:	$\nu = c / \lambda = c \tilde{\nu} \in (1.2, 750) \text{ GHz}$

Az EM spektrum ezen tartományában a *tiszta forgási átmenetek* dominálnak. Azonban abszorpciót okoznak ebben a tartományban az alábbi fizikai folyamatoknak megfelelő átmenetek is:

- (a) Nagy amplitúdójú belső mozgások (pl. gyűrűvetődés, konformációs izoméria), mint lényegileg rezgési típusú mozgások nyomán fellépő átmenetek, pl. az NH_3 molekula szimmetrikus inverziós rezgési módjához tartozó energiaszintek felhasadása (az átmenet frekvenciája 24 GHz (= 0.79 cm^{-1}) az alapállapotra, az inverziós 1-D gátmagasság amúgy $5,8 \text{ kcal mol}^{-1}$).

- (b) A H atom ^2S állapotának nukleáris hiperfinom felhasadása (0.0475 cm^{-1}), mely a külső térből jövő MW emisszió egyik oka.
- (c) Degenerált elektronállapotok “felhasadása” az elektron pálya impulzusmomentum és a molekuláris forgás kölcsönhatása miatt. Például, az OH gyök $^2\Pi_{1/2}$ állapotának Λ -kettőződése $J = 1/2$ -re (0.056 cm^{-1}).
- (d) A mag elektromos kvadrupólus momentuma (minden $I \geq 1$ mag rendelkezik ezzel) csatolja az **I** magspint a **J** forgási impulzusnyomatékkal, a csatolás következtében a forgási szintek felhasadnak $2I + 1$ (vagy $2J + 1$, amennyiben $I > J$) komponensre, a felhasadás néhány tized MHz-től néhány száz MHz-ig terjed.

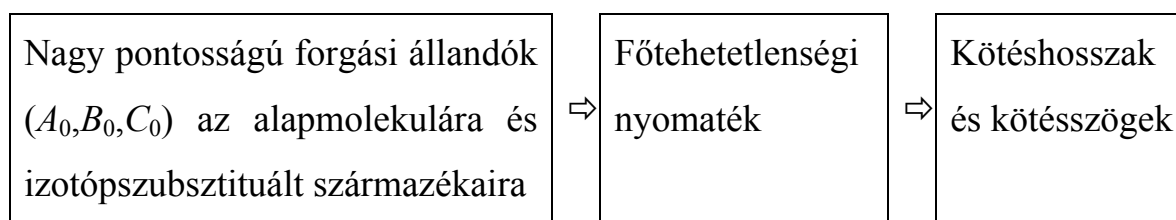
A forgási spektroszkópia legfőbb jellemzői

A) Nagy pontosságú adatok

A CO kétatomos molekula rezgési átmeneteinek frekvenciája illetve hullámszáma:

$\tilde{\nu}$ (cm ⁻¹)	J''	J'	ν (GHz)	$\Delta\nu_{J''+1}^{J''}$ (GHz)
3.845 033 19	0	1	115.271 195	115.271 195
7.689 919 07	1	2	230.537 974	115.266 779
11.534 509 6	2	3	345.795 900	115.257 926

B) Geometriai szerkezetek meghatározása

Kiegészítő olvasmány: Nemes László: A molekulageometria meghatározása forgási spektroszkópiával (Kémia Újabb Eredményei, 51. kötet, 1981)

C) Permanens dipólus momentumok meghatározása

A *Stark effektus* során, melyet Hughes és Wilson fedezett fel 1947-ben, külső elektromos teret kapcsolunk az abszorpciós cellára. Ez az effektus egyrészt növeli a mérés érzékenységét, valamint –és ez sokkal fontosabb– a forgási energiaszintek felhasadását okozza. A felhasadás mértéke függ a molekula állandó dipólus momentumának nagyságától, amelyet így meg tudunk mérni.

D) Rádiófrekvenciás asztronómia

Molekulák detektálása és azonosítása a külső (csillagközi, intersztelláris) térből (világűrben) emissziós spektroszkópia segítségével. A világűrben karakterisztikus kozmikus háttérsugárzás éri a Földet, ami egy 2.7 K-es fekete test sugárzásának felel meg. Valószínűsítik, hogy ez a sugárzás a Ősrobbanásból (Big Bang) maradt vissza. Az emissziós spektrumban megjelenő átmeneti frekvenciák egyediségének nagy pontosságú meghatározását nehezíti a Doppler effektus. Még mindig sok forgási vonalat nem sikerült azonosítani. Izgalmas kérdés: van-e életre utaló molekula (pl. aminosav) a világűrben?

A világűrben már eddig több mint száz molekulát azonosítottak emissziós mikrohullámú és milliméterhullámú szinképük alapján, ezek közül néhány ($\mu \neq 0$ követelmény, így pl. a bolygóközi és csillagközi tér kémia-jáért (alacsony hőmérsékletek kémiaja) felelős egyik legfontosabb molekulát, a H_3^+ -t is csak nemrégiben sikerült a világűrben azonosítani, tulajdonságait addig csak földi laboratóriumokban vizsgálták):

2-atomos: OH, CO, CN, CS, SiO, SiS, NO, NS, CH, CH^+

3-atomos: H_2O , HCN, HNC, OCS, H_2S , N_2H^+ , SO_2 , HNO, C_2H , stb.

10-atomos: $\text{NH}_2\text{-CH}_2\text{-COOH(?)}$

13-atomos: $\text{N}\equiv\text{C-C}\equiv\text{C-C}\equiv\text{C-C}\equiv\text{C-C}\equiv\text{C-C}\equiv\text{C-H}$

Table 1.1 Gas Phase Interstellar/Circumstellar Molecules - High Resolution (10/00)

H ₂	CH	CH ⁺	NH	OH
HF	C ₂	CN	CO	CSi
CP	CS	NO	NS	SO
HCl	NaCl	KCl	AlCl	AlF
PN	SiN	SiO	SiS	CO ⁺
SO ⁺	H ₃ ⁺	CH ₂	NH ₂	H ₂ O
H ₂ S	C ₂ H	HCN	HNC	HCO
HCO ⁺	HOC ⁺	HN ₂ ⁺	HNO	HCS ⁺
C ₃	C ₂ O	C ₂ S	SiC ₂	SO ₂
CO ₂	OCS	MgNC	MgCN	N ₂ O
NaCN	CH ₃	NH ₃	H ₂ CO	H ₂ CS
HCCCH	HCNH ⁺	H ₂ CN	C ₃ H (lin)	c-C ₃ H
HCCN	HNCO	HOCO ⁺	HNCS	C ₂ CN
C ₃ O	H ₃ O ⁺	C ₃ S	CH ₄	SiH ₄
CH ₂ NH	H ₂ C ₃ (lin)	c-C ₃ H ₂	CH ₂ CN	NH ₂ CN
CH ₂ CO	HCOOH	C ₄ H	HC ₂ CN	HCCNC
HNCCC	C ₄ Si	H ₂ COH ⁺	C ₅	CH ₃ OH
CH ₃ SiH	C ₂ H ₄	CH ₃ CN	CH ₃ NC	HC ₂ CHO
NH ₂ CHO	HC ₃ NH ⁺	H ₂ C ₄ (lin)	C ₅ H	C ₅ N
CH ₃ NH ₂	CH ₃ CCH	CH ₃ CHO	C ₂ H ₃ CN	c-CH ₂ OCH ₂
C ₆ H	HC ₄ CN	C ₇ H	HCOOCH ₃	CH ₃ COOH
CH ₂ OHCHO	CH ₃ C ₂ CN	H ₂ C ₆ (lin)	C ₈ H	CH ₃ OCH ₃
C ₂ H ₅ OH	C ₂ H ₅ CN	CH ₃ C ₄ H	HC ₆ CN	CH ₃ COCH ₃
CH ₃ C ₄ CN?	NH ₂ CH ₂ COOH?	HC ₈ CN	HC ₁₀ CN	isotopomers

Microwave Spectroscopy State of the Art Example:

JOURNAL OF MOLECULAR SPECTROSCOPY 103, 113-124 (1984)

The Microwave Spectrum 1-Chlorophosphaethene, $\text{CH}_2=\text{PCl}$

H. W. KROTO, J. F. NIXON, O. OHASHI,^a K. OHNO,^b AND N. P. C. SIMMONS^c

School of Chemistry and Molecular Sciences, University of Sussex, Brighton BN1 9QJ, United Kingdom

The chlorinated phosphoethene, $\text{CH}_2=\text{PCl}$, which is an unstable molecule, has been detected by microwave spectroscopy when CH_3PCl_2 or $\text{Me}_2\text{SiCH}_2\text{PCl}_2$ is pyrolyzed in flow systems. Six isotopic modifications, including all feasible singly substituted species, have been studied yielding sufficient data for a reliable structure determination to be carried out. Quadrupole and dipole moment data have also been obtained. For $^{12}\text{CH}_2^{31}\text{P}^{35}\text{Cl}$ the spectroscopic parameters are $A_0 = 22\,712.5(3.3)$ MHz, $B_0 = 4667.318(6)$ MHz, $C_0 = 3865.535(7)$ MHz, $\chi_{AA} = -41.04(1)$ MHz, $\chi_{BB} = 19.32(2)$ MHz, $\chi_{CC} = 21.72(2)$ MHz. The derived structural parameters are $r(\text{C}=\text{P}) = 1.660 \pm 0.007$, $r(\text{P}-\text{Cl}) = 2.060 \pm 0.003$, $r(\text{C}-\text{H}_c) = 1.090 \pm 0.015$, $r(\text{C}-\text{H}_t) = 1.078 \pm 0.005$; $\angle(\text{CPCl}) = 103.0 \pm 0.7$, $\angle(\text{H}_c\text{CP}) = 124.6 \pm 0.3$, $\angle(\text{H}_t\text{CP}) = 116.6 \pm 0.6$, $\angle(\text{HCH}) = 118.8 \pm 0.4$.

TABLE IV

Table of Rotational Constants for $\text{CH}_2=\text{PCl}^a$ (MHz)

Species	A_0	B_0	C_0	D_J	D_{JK}
$\text{H}_2^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{35}\text{Cl}$	22 712.5(3.3)	4 667.318(6)	3 865.535(7)	0.0027(1)	0.0058(14)
$\text{H}_2^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{37}\text{Cl}$	22 657.0(3.2)	4 539.161(6)	3 775.677(5)	0.0014(1)	0.0053(12)
$\text{D}_c\text{H}^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{35}\text{Cl}$	19 866.8(18.9)	4 602.651(65)	3 730.571(49)	0.0015(8)	0.015(1)
$\text{HD}_t^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{35}\text{Cl}$	22 338.1(7.8)	4 379.105(21)	3 655.934(16)	0.0015(2)	0.008(4)
$\text{D}_2^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{35}\text{Cl}$	19 644.4(10.22)	4 322.451(8)	3 537.638(9)	0.0018(1)	0.0056(3)
$\text{H}_2^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{35}\text{Cl}$	22 706.3(35.4)	4 667.26(7)	3 865.45(7)		
$\text{H}_2^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{37}\text{Cl}$	22 650.2(42.2)	4 539.14(8)	3 775.62(6)		
$\text{D}_c\text{H}^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{35}\text{Cl}$	19 856.0(41.1)	4 602.66(14)	3 730.53(11)		
$\text{HD}_t^{12}\text{C}-^{31}\text{P}-^{35}\text{Cl}$	22 323.5(32.3)	4 379.09(9)	3 655.88(7)		
$\text{H}_2^{13}\text{C}-^{31}\text{P}-^{35}\text{Cl}$	(22 146.7)	4 559.18	3 773.98		

a) Second set assume rigid rotor Hamiltonian.

TABLE V

Structural Data for $\text{CH}_2=\text{PCl}$

Structural Parameter	Substitution ^a + 1st moment structure	Least ^b squares structure (I)	Least ^c squares structure (II)	CH_2PH structure (S)
$r(\text{C}=\text{P})$	1.660±0.007	1.653	1.658	1.673 $\bar{\chi}$
$r(\text{P}-\text{Cl})$	2.060±0.003	2.057	2.059	(1.420) ^d $\bar{\chi}$
$r(\text{C}-\text{H}_c)$	1.090±0.015	1.094	1.105	1.09 $\bar{\chi}$
$r(\text{C}-\text{H}_t)$	1.078±0.005	1.073	1.079	1.09 $\bar{\chi}$
$\angle(\text{C}=\text{P}-\text{Cl})$	103.0 ±0.7	103.3	103.7	97.4 °
$\angle(\text{H}_c-\text{C}=\text{P})$	124.6 ±0.3	124.3	124.3	124.4 °
$\angle(\text{H}_t-\text{C}=\text{P})$	116.6 ±0.6	116.8	117.2	118.4 °
$\angle(\text{H}-\text{C}-\text{H})$	118.8 ±0.4	118.9	118.5	117.2 °

MICROWAVE SPECTRUM OF 1-CHLOROPHOSPHAETHENE

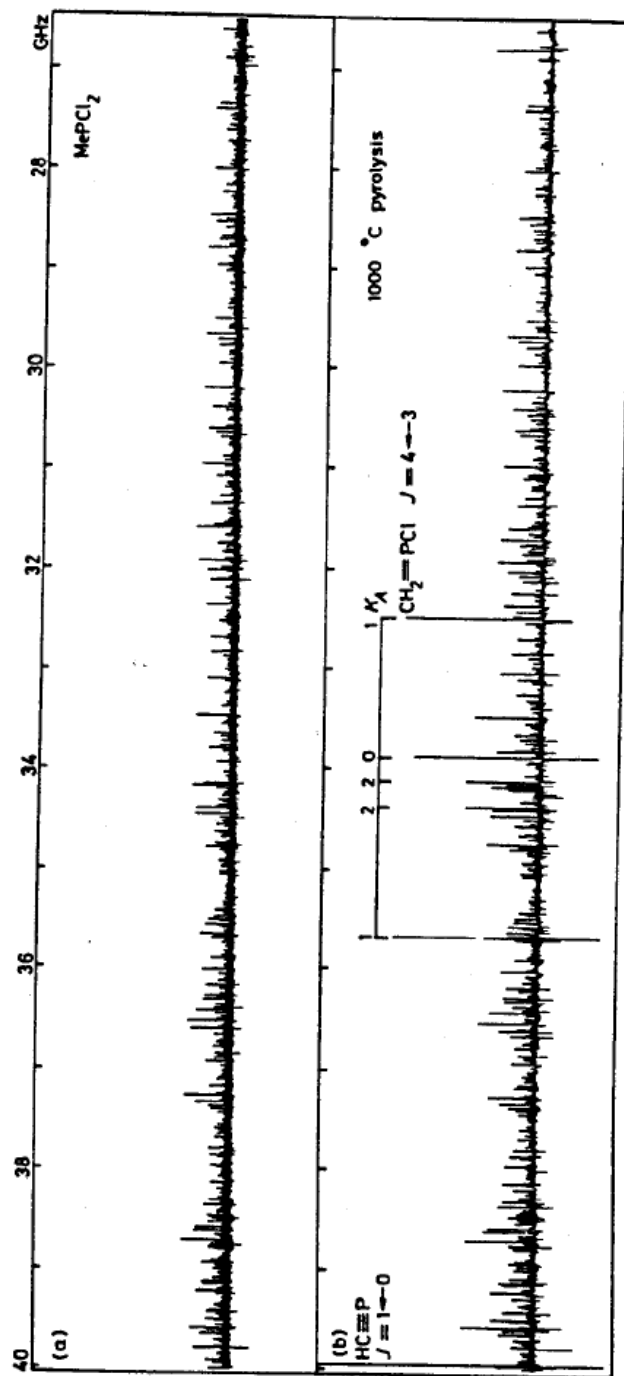

FIG. 1. (a) The wide band scan of the microwave spectrum between 26.5 and 40 GHz belonging to CH_3PCl_2 . (b) The change which occurs on pyrolysis of CH_3PCl_2 . A new group of lines appears which is readily assigned to the $J = 4 \rightarrow 3$ transition of $\text{CH}_2=\text{PCl}$. In addition the strong $J = 1 \rightarrow 0$ line of $\text{HC}\equiv\text{P}$ appears at 39.952 GHz indicating that two HCl fragments have been eliminated.

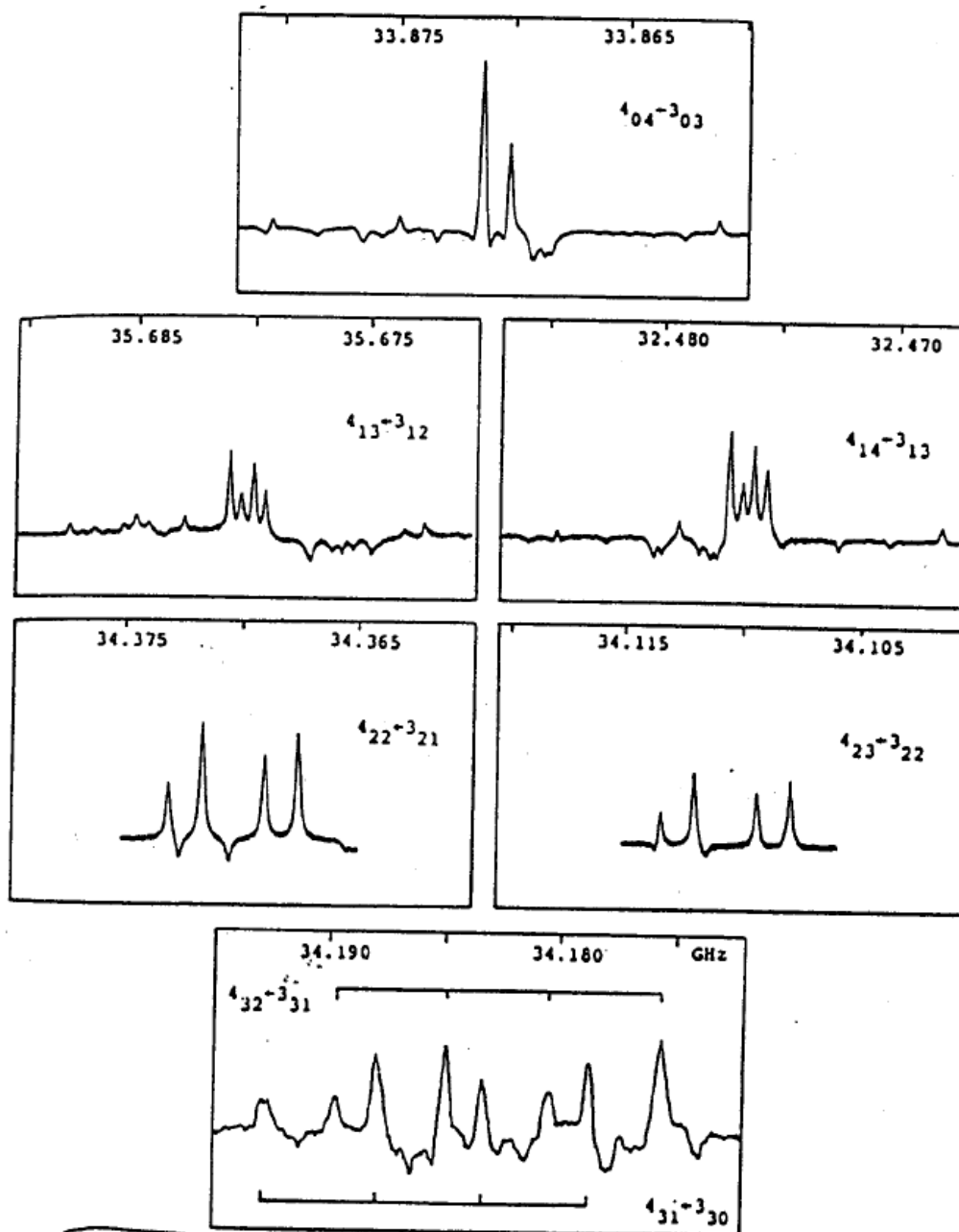

FIG. 3. High resolution scans of the individual $J = 4 - 3$ quadrupole multiplets for a given K_a to be compared with the computer simulated pattern in Fig. 4. See also Fig. 5.

KROTO ET AL.

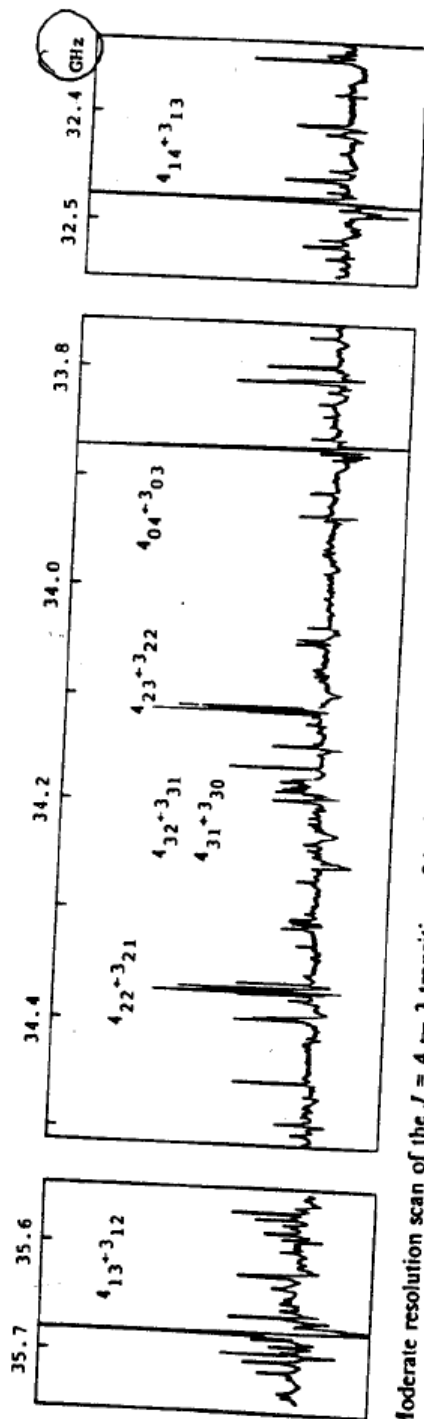

FIG. 2. Moderate resolution scan of the $J = 4 - 3$ transition of (mainly) $\text{CH}_2 = \text{P}^{35}\text{Cl}$ obtained on pyrolysis of $\text{CH}_3\text{P}^{35}\text{Cl}$. Some of the less intense lines belong to the parent species.

asymmetric top => rotation (1, 1, 1)

**Merev test forgása klasszikus mechanikájának
klasszikusan szép matematikája**

Merev testek forgási mozgásának tanulmányozása a klasszikus mechanika legszebb problémái közé tartozik. Többen is meghatározó módon járultak hozzá a tudományterület fejlődéséhez, külön meg kell említeni Leonhard Euler (1707–1783) és Louis Poincaré (1777–1859) nevét.

Alapvető referenciák:

H. Goldstein, *Classical Mechanics*, 2nd ed., Addison-Wesley: Reading, Massachusetts, 1980

K. Symon, *Mechanics*, Addison-Wesley: Reading, Massachusetts, 1971.

Tegyük fel, hogy egy merev testet vizsgálunk, mely szabadon, minden külső erőhatástól (forgatónyomatéktól) mentesen foroghat a térben. Ez a többatomos molekulák forgási mozgásának legegyszerűbb modellje. Az $\mathbf{r}_j$ helyeken m_j tömegpontokból álló merev testre vonatkozó szögsebesség legyen $\boldsymbol{\omega}$, míg a teljes impulzusmomentum vektor legyen $\mathbf{L}$. Amennyiben egy pont a véges vagy infinitezimális forgás során helyben marad, úgy erre a pontra vonatkoztatva felírható a következő összefüggés:

$$\mathbf{L} = \sum_j \mathbf{r}_j \times (m_j \dot{\mathbf{r}}_j) . \quad (1)$$

Véges forgás

Végezzük a forgási transzformáció analízisét az aktív értelemben, azaz a vektort forgassuk el álló koordináta rendszereket feltételezve. Ekkor a koordináta rendszer óramutató járásával ellentétes irányban történő elforgatása a vektor óramutató járásával megegyező irányban történő elforgatásának felel meg.

Tekintsük a következő ábrát, ahol a vektor kezdeti illetve végső pozíciója legyen $\mathbf{r} = O\vec{P}$ illetve $\mathbf{r}' = O\vec{Q}$, míg a forgástengely irányába mutató egységvektor legyen $\mathbf{n}$. Nyilvánvaló módon O és N távolsága $\mathbf{n} \cdot \mathbf{r}$, azaz az ON vektor $\mathbf{n}(\mathbf{n} \cdot \mathbf{r})$. Továbbá $|N\vec{P}| = |N\vec{Q}| = \mathbf{r} \times \mathbf{n}$, azaz

$$\begin{aligned}\mathbf{r}' &= O\vec{N} + N\vec{V} + V\vec{Q} = O\vec{N} + \cos\Phi N\vec{P} + V\vec{Q} \\ \mathbf{r}' &= \mathbf{n}(\mathbf{n} \cdot \mathbf{r}) + [\mathbf{r} - \mathbf{n}(\mathbf{n} \cdot \mathbf{r})]\cos\Phi + (\mathbf{r} \times \mathbf{n})\sin\Phi \\ \mathbf{r}' &= \mathbf{r}\cos\Phi + \mathbf{n}(\mathbf{n} \cdot \mathbf{r})(1 - \cos\Phi) + (\mathbf{r} \times \mathbf{n})\sin\Phi\end{aligned}\quad (2)$$

A (2) összefüggést szokás forgási formulának nevezni. A (2) forgási formula tetszőleges nagyságú forgásra fennáll.

Nézzük a testcentráltnál és a tércentráltnál koordináta rendszerekre, valamint bennük a vektorok megváltozására vonatkozó állításokat. Egy általános $\mathbf{G}$ vektor dt idő alatti megváltozása a tércentráltnál illetve testcentráltnál megfigyelő számára különbözik, intuitív (fizikai) alapon a következőt írhatjuk fel:

$$(d\mathbf{G})_{\text{tér}} = (d\mathbf{G})_{\text{test}} + (d\mathbf{G})_{\text{rot}}$$

Legyen a $\mathbf{G}$ vektor egy merev testhez rögzítve. Ekkor nyilvánvaló, hogy a testhez rögzített koordinátarendszerrel együtt mozgó megfigyelő számára a vektorkomponensek nem változnak, azaz ebben az esetben $(d\mathbf{G})_{\text{tér}}$ megváltozása csak a forgástól függ. Minthogy a $\mathbf{G}$ vektor a testhez rögzített, így a térbeli megfigyelő számára az óramutató járásával ellentétes irányban mozog, azaz (az előjel változásra tekintettel)

$$(d\mathbf{G})_{\text{rot}} = d\boldsymbol{\Omega} \times \mathbf{G},$$

ahol a $d\boldsymbol{\Omega}$ vektor három komponense, $d\Omega_1$, $d\Omega_2$ és $d\Omega_3$ az infinitezimális forgást definiáló három parameter, és ha $\boldsymbol{\varepsilon}$ az infinitezimális forgás (antiszimmetrikus) mátrixa, úgy

$$\boldsymbol{\varepsilon} = \begin{pmatrix} 0 & d\Omega_3 & -d\Omega_2 \\ -d\Omega_3 & 0 & d\Omega_1 \\ d\Omega_2 & -d\Omega_1 & 0 \end{pmatrix}.$$

$\mathbf{R} = \mathbf{1} + \boldsymbol{\varepsilon} \Rightarrow \mathbf{R}^{-1} = \mathbf{1} - \boldsymbol{\varepsilon}$, és minthogy $\mathbf{R}$ ortogonális, így

$$\mathbf{R}^T = \mathbf{1} + \boldsymbol{\varepsilon}^T = \mathbf{R}^{-1} = \mathbf{1} - \boldsymbol{\varepsilon} \Rightarrow \boldsymbol{\varepsilon}^T = -\boldsymbol{\varepsilon}$$

Az

$$\mathbf{x}' = (1 + \boldsymbol{\varepsilon})\mathbf{x}$$

összefüggés alapján

$$\mathbf{x}' - \mathbf{x} \equiv d\mathbf{x} = \boldsymbol{\varepsilon}\mathbf{x},$$

amiből

$$dx_1 = x_2 d\Omega_3 - x_3 d\Omega_2$$

$$dx_2 = x_3 d\Omega_1 - x_1 d\Omega_3$$

$$dx_3 = x_1 d\Omega_2 - x_2 d\Omega_1$$

azaz egyszerűbb alakban

$$d\mathbf{r} = \mathbf{r} \times d\boldsymbol{\Omega} .$$

Infinitezimális forgásra $\cos \Phi \rightarrow 1$ és $\sin \Phi \rightarrow \Phi$, azaz a véges forgásra kapott forgási formula végtelen kicsi forgásra a

$$\mathbf{r}' - \mathbf{r} \equiv d\mathbf{r} = \mathbf{r} \times \mathbf{n} d\Phi$$

alakot ölti. Azaz $d\boldsymbol{\Omega}$ valóban egy vektor és azt írhatjuk, hogy

$$d\boldsymbol{\Omega} = \mathbf{n} d\Phi .$$

Egy tetszőleges vektor megváltozására tehát azt írhatjuk, hogy

$$(d\mathbf{G})_{\text{tér}} = (d\mathbf{G})_{\text{test}} + d\boldsymbol{\Omega} \times \mathbf{G} .$$

Az $\mathbf{G}$ vektor időbeli változására a következőt írhatjuk:

$$(d\mathbf{G}/dt)_{\text{tér}} = (d\mathbf{G}/dt)_{\text{test}} + \boldsymbol{\omega} \times \mathbf{G} ,$$

ahol $\boldsymbol{\omega}$ a test pillanatnyi szögsebessége:

$$\boldsymbol{\omega} dt = d\boldsymbol{\Omega} .$$

A test pillanatnyi szögsebessége, $\boldsymbol{\omega}$, semmilyen vektornak nem a deriváltja, valamint definíciójából következően az $\boldsymbol{\omega}$ vektor a pillanatnyi (t és $t + dt$ közötti) forgástengely irányába mutat, nagysága pedig a test forgási sebességének pillanatnyi nagysága.

Általánosságban

$$(d/dt)_{\text{tér}} = (d/dt)_{\text{test}} + \boldsymbol{\omega} \times .$$

Egy alkalmazási példa:

A gyorsulásokra $\mathbf{v}_{\text{ter}} = \mathbf{v}_{\text{test}} + \boldsymbol{\omega} \times \mathbf{r}$ alapján fennáll, hogy

$$\left(\frac{d\mathbf{v}_{\text{ter}}}{dt} \right)_{\text{ter}} \equiv \mathbf{a}_{\text{ter}} = \left(\frac{d\mathbf{v}_{\text{test}}}{dt} \right)_{\text{test}} + \boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}_{\text{ter}} = \mathbf{a}_{\text{test}} + 2(\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}_{\text{test}}) + \boldsymbol{\omega} \times (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{r}) .$$

Azaz $\mathbf{F} = m\mathbf{a}$ helyett

$$\mathbf{F} - 2m(\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}_{\text{test}}) - m\boldsymbol{\omega} \times (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{r}) = m\mathbf{a}_{\text{test}} ,$$

ami alapján tehát egy a forgo koordináta rendszerrel együtt mozgó megfigyelő számára úgy tűnik, mintha a részecske a

$$\mathbf{F}_{\text{eff}} = \mathbf{F} - 2m(\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{v}_{\text{test}}) - m\boldsymbol{\omega} \times (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{r}) = m\mathbf{a}_{\text{test}}$$

effektív erő hatása alatt mozogna. Az utolsó tag egy $\boldsymbol{\omega}$ -ra merőleges, kifelé mutató vektor, melynek nagysága $m\omega^2 r \sin \Theta$. Ez tehát a centrifugális erő. Ha a részecske stacionárius a mozgó koordináta rendszerben, a centrifugális erő az egyetlen additív tag az effektív erő kifejezésében.

Nézzük a Föld esetére a centrifugális erő közelítő nagyságát:

$$\omega = \frac{2\pi}{24 \times 360} \approx 7 \times 10^{-5} \text{ s}^{-1}$$

$$\omega^2 r \cong 3.4 \text{ cms}^{-2},$$

ami körülbelül 0,3%-a a nehézségi gyorsulásnak. A centrifugális gyorsulás és a Föld forgás miatti alakváltozása következtében az Egyenlítőnél mintegy 0,53%-kal kisebb a **g**, mint a sarkoknál.

Azonban ha a részecske mozog, úgy a középső, ún. Coriolis erő sem hanyagolható el. A mozgó részecskére ható Coriolis erő merőleges mind ω -ra, mind v -re. A Coriolis erőnek nagy jelentősége lehet a molekülspektroszkópiában: rezgések és forgások csatolódása (a rezgések miatt az atomok állandó mozgásban vannak a molekulacentrált forgó koordináta rendszerhez képest).

A testhez centrált és azzal együtt forgó koordinátarendszerben az $\mathbf{r}_j$ helyvektorok fixek

$$\mathbf{L} = \sum_j \mathbf{r}_j \times (m_j \dot{\mathbf{r}}_j) = \sum_j \mathbf{r}_j \times (m_j \boldsymbol{\omega} \times \mathbf{r}_j) . \quad (3)$$

Az (3) kifejezésben fellépő vektoriális hármasszorzatokra jól ismert, hogy

$$\mathbf{a} \times (\mathbf{b} \times \mathbf{c}) = (\mathbf{a} \cdot \mathbf{c})\mathbf{b} - (\mathbf{a} \cdot \mathbf{b})\mathbf{c}$$

és

$$(\mathbf{a} \times \mathbf{b}) \times \mathbf{c} = (\mathbf{a} \cdot \mathbf{c})\mathbf{b} - (\mathbf{b} \cdot \mathbf{c})\mathbf{a} .$$

Ennek alapján $\mathbf{L}$ kifejezése tovább írható (jelen esetben a zárójelezés sorrendje sem számít) az alábbi alakba:

$$\mathbf{L} = \sum_j m_j [(\mathbf{r}_j \cdot \mathbf{r}_j)\boldsymbol{\omega} - \mathbf{r}_j(\mathbf{r}_j \cdot \boldsymbol{\omega})] .$$

Ez a kifejezés legegyszerűbben az alábbi alakban írható fel:

$$\mathbf{L} = \mathbf{I} \cdot \boldsymbol{\omega}$$

ahol

$$\mathbf{I} = \sum_j m_j [(\mathbf{r}_j \cdot \mathbf{r}_j)\mathbf{1} - r_j r_j]$$

a tehetetlenségi nyomaték tenzora (mátrixa).

Bizonyítás:

$$\begin{aligned}
 (\mathbf{r}_i \cdot \boldsymbol{\omega}) &= (x_i \omega_x + y_i \omega_y + z_i \omega_z) \\
 \mathbf{r}_i (\mathbf{r}_i \cdot \boldsymbol{\omega}) &= \begin{pmatrix} x_i^2 \omega_x + x_i y_i \omega_y + x_i z_i \omega_z \\ x_i y_i \omega_x + y_i^2 \omega_y + y_i z_i \omega_z \\ x_i z_i \omega_x + y_i z_i \omega_y + z_i^2 \omega_z \end{pmatrix} \\
 (\mathbf{r}_i \cdot \mathbf{r}_i) &= (x_i^2 + y_i^2 + z_i^2) \\
 (\mathbf{r}_i \cdot \mathbf{r}_i) \boldsymbol{\omega} &= \begin{pmatrix} x_i^2 \omega_x + y_i^2 \omega_x + z_i^2 \omega_x \\ x_i^2 \omega_y + y_i^2 \omega_y + z_i^2 \omega_y \\ x_i^2 \omega_z + y_i^2 \omega_z + z_i^2 \omega_z \end{pmatrix} \\
 (\mathbf{r}_i \cdot \mathbf{r}_i) \boldsymbol{\omega} - \mathbf{r}_i (\mathbf{r}_i \cdot \boldsymbol{\omega}) &= \begin{pmatrix} y_i^2 \omega_x + z_i^2 \omega_x - x_i y_i \omega_y - x_i z_i \omega_z \\ x_i^2 \omega_y + z_i^2 \omega_y - x_i y_i \omega_x - y_i z_i \omega_z \\ x_i^2 \omega_z + y_i^2 \omega_z - x_i z_i \omega_x - y_i z_i \omega_y \end{pmatrix} = \\
 &= \begin{pmatrix} y_i^2 + z_i^2 & -x_i y_i & -x_i z_i \\ -x_i y_i & x_i^2 + z_i^2 & -y_i z_i \\ -x_i z_i & -y_i z_i & x_i^2 + z_i^2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \omega_x \\ \omega_y \\ \omega_z \end{pmatrix}
 \end{aligned}$$

Az impulzusmomentumhoz hasonlóan a merev test T kinetikus energiája is kifejezhető a tehetetlenségi nyomaték tenzor és a szögsebesség vektor segítségével:

$$\begin{aligned}
 T &= \frac{1}{2} \sum_j m_j \dot{\mathbf{r}}_j \cdot \dot{\mathbf{r}}_j = \frac{1}{2} \sum_j m_j (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{r}_j) (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{r}_j) = \\
 &= \frac{1}{2} \sum_j m_j \left\{ \boldsymbol{\omega} \cdot [\mathbf{r}_j \times (\boldsymbol{\omega} \times \mathbf{r}_j)] \right\} = \frac{1}{2} \boldsymbol{\omega} \cdot \mathbf{I} \cdot \boldsymbol{\omega}
 \end{aligned}$$

Összefoglalva, a következő mozgásegyenleteket írhatjuk fel a merev rendszer forgására:

$$\mathbf{L} = \mathbf{I} \boldsymbol{\omega} = \text{állandó} \quad (\text{impulzus momentum megmaradása})$$

$$2T = \boldsymbol{\omega}^T \mathbf{I} \boldsymbol{\omega} = \boldsymbol{\omega} \mathbf{L} = \mathbf{L}^T \mathbf{I}^{-1} \mathbf{L} = \text{áll.} \quad (\text{energia megmaradása})$$

ahol

$\mathbf{L}$ a forgási impulzus momentum (állandó nagyságú –időtől független– vektor a laboratóriumi koordináta rendszerben)

$\boldsymbol{\omega}$ a forgási szögsebesség, iránya a pillanatnyi forgási tengelyeknek felel meg (időtől függő vektor a laboratóriumi koordináta rendszerben)

$\mathbf{I}$ a tehetetlenségi nyomaték tenzora (a laboratóriumi koordináta rendszerben időtől függő 3×3 mátrix)

T a forgó mozgás kinetikus energiája (konstans, minthogy az energiamegmaradás tétele potenciális energia hiányában (forgó mozgásnak nincs potenciális energiája) reá vonatkozik)

Minden időpillanatban találhatunk egy olyan $\mathbf{U}(t)$ unitér mátrixot, mely a testcentrált (x, y, z) koordináta rendszert a tércentrált (X, Y, Z) koordináta rendszerhez rendeli. A testcentrált koordináta rendszerben a mozgásegyenletek a következő alakot öltik:

$$\mathbf{L}'(t) = \mathbf{I}' \boldsymbol{\omega}'(t) \quad \text{és} \quad T = \frac{1}{2} \boldsymbol{\omega}'(t)^T \mathbf{I}' \boldsymbol{\omega}'(t) = \text{állandó} ,$$

ahol $\mathbf{L}'(t) = \mathbf{U}(t) \mathbf{L}$ ($\mathbf{L}$ állandó), $\boldsymbol{\omega}'(t) = \mathbf{U}(t) \boldsymbol{\omega}(t)$, és $\mathbf{I}' = \mathbf{U}(t) \mathbf{I}(t) \mathbf{U}(t)^T$.

A testcentrált koordináta rendszer legfőbb előnye, hogy benne az $\mathbf{I}'$ tehetetlenségi nyomaték tenzor nem függ az időtől.

A haladó (transzlációs) és a forgó mozgás közötti analógiák

Transzláció x tengely mentén

Koordináta: x

Sebesség: $v_x = \frac{dx}{dt}$

Gyorsulás: $a_x = \frac{dv_x}{dt} = \frac{d^2x}{dt^2}$

Tömeg: m

Mozgásegyenlet: $F_x = m \frac{d^2x}{dt^2}$

Impulzus: $p_x = mv_x$

Kinetikus energia: $T = \frac{1}{2}mv_x^2$

Forgó mozgás z forgástengely körül

Szög (szögelfordulás): ϕ

Forgás szögsebessége: $\omega_z = \frac{d\phi}{dt}$

Szöggyorsulás: $\alpha_z = \frac{d\omega_z}{dt} = \frac{d^2\phi}{dt^2}$

Tehetlenségi nyomaték: $I = \sum_i m_i \ell_i^2$

Mozgásegyenlet: $M_z = I \frac{d^2\phi}{dt^2}$

Impulzus momentum: $L_z = I\omega_z$

Kinetikus energia: $T = \frac{1}{2}I\omega_z^2$

Az $\mathbf{L}$ impulzusnyomatéokra illetve az $\boldsymbol{\omega}$ szögsebességre vonatkozó egyenletek egy lehetséges (és gyakorta alkalmazott) geometriai megjelenítését eredetileg Poinsot adta meg. A tehetetlenségi főtengely transzformációt (jelölje 1, 2 és 3 a tengelyeket) végrehajtva $\mathbf{I}$ diagonális alakot ölt, s ekkor a szögsebességek segítségével felírhatjuk, hogy

$$T = \frac{1}{2} \boldsymbol{\omega} \cdot \mathbf{I} \cdot \boldsymbol{\omega} = \frac{1}{2} \begin{pmatrix} \omega_1 & \omega_2 & \omega_3 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} I_1 & 0 & 0 \\ 0 & I_2 & 0 \\ 0 & 0 & I_3 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \omega_1 \\ \omega_2 \\ \omega_3 \end{pmatrix} = \frac{1}{2} (I_1 \omega_1^2 + I_2 \omega_2^2 + I_3 \omega_3^2),$$

azaz az $a_j = (2E/I_j)^{1/2}$ helyettesítést végrehajtva

$$1 = \frac{\omega_1^2}{a_1^2} + \frac{\omega_2^2}{a_2^2} + \frac{\omega_3^2}{a_3^2},$$

ami egy ellipszoid egyenlete. Minthogy T állandó, ez az egyenlet azt jelenti, hogy a forgó mozgás során az $\boldsymbol{\omega}$ szögsebesség vektor végpontja egy ellipszoidon kell hogy végighaladjon.

Minthogy az $\mathbf{L}$ impulzusnyomaték illetve az $\boldsymbol{\omega}$ szögsebesség között szoros kapcsolat áll fenn ($\mathbf{L} = \mathbf{I} \boldsymbol{\omega}$), így az $\mathbf{L}$ vektorra is le lehet vezetni egy ellipszoidot:

$$T = \frac{1}{2} \mathbf{L} \cdot \mathbf{I}^{-1} \cdot \mathbf{L} = \frac{1}{2} \begin{pmatrix} L_1 & L_2 & L_3 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} I_1^{-1} & 0 & 0 \\ 0 & I_2^{-1} & 0 \\ 0 & 0 & I_3^{-1} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} L_1 \\ L_2 \\ L_3 \end{pmatrix} = \frac{1}{2} (L_1^2 / I_1 + L_2^2 / I_2 + L_3^2 / I_3)$$

azaz az $A_j = (2EI_j)^{1/2}$ helyettesítést végrehajtva

$$1 = \frac{L_1^2}{A_1^2} + \frac{L_2^2}{A_2^2} + \frac{L_3^2}{A_3^2}.$$

A *tércentrál*t koordináta rendszerben az $\mathbf{L}$ vektor állandó nagyságú és irányú, míg a *testcentrál*t koordináta rendszerben (beleértve az 1, 2 és 3 tehetetlenségi főtengelyeket) csupán a vektor hossza állandó. Ez a

megszorítás azt jelenti, hogy az $\mathbf{L}$ vektor a forgó mozgás során nem csupán az $\mathbf{L}$ -re vonatkozó ellipszoidon kell hogy mozogjon, hanem ennél szigorúbb állítás is igaz, mégpedig az, hogy az ellipszoidon csak olyan pontokon mozoghat, melyeket az ellipszoid illetve az $|\mathbf{L}|$ sugarú gömb metszése határoz meg. Ez egyben természetesen azt is jelenti, hogy az ω -ra vonatkozó ellipszoidon is kell lennie hasonló görbéknek. Ezeket a görbéket *polhode*-oknak nevezzük. Az ω -ra vonatkozó ellipszoidon azonos T mellett $|\mathbf{L}|$ változtatásával lehet különböző *polhode*-okat előállítani.

A tehetetlenségi nyomaték tenzorára vonatkozó egyenletek

Bármely szabadon forgó objektumra a testcentrált koordináta rendszer origója a tömegközéppont. N db m_k tömegű részecskéből álló merev testre a tehetetlenségi nyomaték **I** tenzorát a következőképpen írhatjuk fel:

tehetetlenségi nyomatékok

$$I'_{11} = I'_{xx} = \sum_{k=1}^N m_k (y_k^2 + z_k^2)$$

$$I'_{22} = I'_{yy} = \sum_{k=1}^N m_k (x_k^2 + z_k^2)$$

$$I'_{33} = I'_{zz} = \sum_{k=1}^N m_k (x_k^2 + y_k^2)$$

$$I'_{23} = I'_{32} = I'_{yz} = -\sum_{k=1}^N m_k y_k z_k$$

$$I'_{21} = I'_{12} = I'_{xy} = -\sum_{k=1}^N m_k x_k y_k$$

$$I'_{31} = I'_{13} = I'_{xz} = -\sum_{k=1}^N m_k x_k z_k$$

A tehetetlenségi nyomaték tenzorának ábrázolása érdekében a következőt tehetjük. Bármely, a tömegközépponton (TKP) áthaladó α tengelyre számítsuk ki a $I'_\alpha = \sum_{k=1}^N m_k r_k^2$ tehetetlenségi nyomatékot (r_k az m_k tömegű részecskének az α tengelytől mért távolsága). Vegyünk fel a tömegközéppont mindkét oldalán egy $1/\sqrt{I'_\alpha}$ -val megegyező távolságot. Az így képezhető három dimenziós felület az un. tehetetlenségi ellipszoid.

A testcentrálta koordináta rendszer megfelelő megválasztásával (ennek része a TKP origóként történő megválasztása) elérhetjük, hogy az $\mathbf{I}$ tenzor diagonális mátrix legyen:

$$\mathbf{I}' = \begin{pmatrix} I'_{xx} & I'_{xy} & I'_{xz} \\ I'_{yx} & I'_{yy} & I'_{yz} \\ I'_{zx} & I'_{zy} & I'_{zz} \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} I_a & 0 & 0 \\ 0 & I_b & 0 \\ 0 & 0 & I_c \end{pmatrix}$$

Ebben az esetben a kinetikus energia kifejezése jelentősen egyszerűsödik, hiszen az eredeti alak,

$$T = \frac{1}{2} \boldsymbol{\omega}'(t)^T \mathbf{I}' \boldsymbol{\omega}'(t) = \frac{1}{2} (I'_{xx} \omega_x'^2 + I'_{yy} \omega_y'^2 + I'_{zz} \omega_z'^2) + \\ + (I'_{xy} \omega_x' \omega_y' + I'_{xz} \omega_x' \omega_z' + I'_{yz} \omega_y' \omega_z')$$

helyett a lényegesen egyszerűbb

$$T = \frac{1}{2} I_a \omega_a'^2 + \frac{1}{2} I_b \omega_b'^2 + \frac{1}{2} I_c \omega_c'^2$$

alak szerint lehet a kinetikus energiát számítani.

Azokat a tengelyeket, melyek a tehetetlenségi nyomatékot ilyen értelemben diagonalizálják, *forgási főtengelyeknek* nevezzük. Az így kapott I_a , I_b és I_c értékeket fő tehetetlenségi nyomatékoknak nevezzük.

A fő tehetetlenségi tengelyek és a fő tehetetlenségi
nyomatékok meghatározását segítő algoritmus

- (1) Rögzítsünk egy tetszőleges koordináta rendszert a vizsgált testhez és számítsuk ki a tömegközéppont koordinátáit:

$$\mathbf{R}_{\text{tkp}} = \frac{1}{M} \sum_{k=1}^N m_k \mathbf{r}_k$$

- (2) Csúsztassuk el úgy a rögzített koordináta rendszert, hogy origója egybeessen a tömegközépponttal. Számítsuk ki a részecskék összes koordinátáját az új referencia koordináta rendszerben.
- (3) Határozzuk meg az $\mathbf{I}'$ tehetetlenségi nyomaték tenzort (mátrixot) az új testcentrált, tömegközéppontú referencia koordináta rendszerben.
- (4) Számítsuk ki az $\mathbf{I}'$ tehetetlenségi nyomaték tenzor valamennyi sajátértékét és sajátvektorát:

$$\mathbf{I}' \mathbf{v}_\alpha = I_\alpha \mathbf{v}_\alpha, \quad \alpha = a, b, c$$

A $\mathbf{v}_\alpha$ -k adják a fő tehetetlenségi tengelyeket, míg az I_α értékek a fő tehetetlenségi nyomatékokat.

A fő tehetetlenségi tengelyek gyors meghatározását segítő tények:

- (1) A fő tehetetlenségi tengelyek egymásra kölcsönösen merőlegesek. (A tehetetlenségi nyomaték tenzora szimmetrikus.)
- (2) Minden szimmetriasík két fő tehetetlenségi tengelyt foglal magában, és a sík egyben merőleges a harmadik fő tengelyre.
- (3) Minden forgatási tengely fő tengely. Ha a C_n fő tengelyre $n > 2$, a tengelyre merőleges sík fősík, és degenerált tehetetlenségi nyomatékoknak felel meg.

Példák:

1. Víz a zy síkban elhelyezve

σ_{yz} tükörsík $\Rightarrow x$ ezek szerint főtengety (2. tény alapján)

σ_{xz} tükörsík $\Rightarrow y$ ezek szerint főtengety (2. tény alapján)

(x,y) főtengetyek $\Rightarrow z$ is főtengety (az 1. tény alapján)

2. Ammónia

$C_n(z) \Rightarrow z$ főtengety (3. tény alapján)

$n = 3 \Rightarrow (x,y)$ fő sík. Ekkor az (x,y) sík bármely két merőleges vektora főtengetynek választható. Az x és y tengelyek képezhetik az egyik lehetséges választást.

Spektroszkópiai forgási állandók és a fő tehetetlenségi nyomatékok

Általánosan elfogadott konvenció, hogy az előzőekben elmondottak alapján definiált fő tehetetlenségi nyomatékokat (a,b,c)-vel jelöljük oly módon, hogy a nyomatékok kielégítsék a következő összefüggést:

$$I_c \geq I_b \geq I_a$$

A forgási állandókat, melyek segítségével a forgási szinképeket jellemezni fogjuk, ezen konvenciónak megfelelően a következőképpen definiáljuk:

$$\begin{aligned} \tilde{A} &= \frac{1}{hc} \left(\frac{\hbar^2}{2I_a} \right) = \frac{h}{8\pi^2 c} \frac{1}{I_a} \\ \tilde{B} &= \frac{1}{hc} \left(\frac{\hbar^2}{2I_b} \right) = \frac{h}{8\pi^2 c} \frac{1}{I_b} & \tilde{A} \geq \tilde{B} \geq \tilde{C} \\ \tilde{C} &= \frac{1}{hc} \left(\frac{\hbar^2}{2I_c} \right) = \frac{h}{8\pi^2 c} \frac{1}{I_c} \end{aligned}$$

Átváltási tényező: $\frac{h}{8\pi^2} = 505\,379 \text{ MHz u } \text{Å}^2$

Példa: A víz (C_{2v} , yz síkban elhelyezve) forgási állandói

$$O_1: \mathbf{r}_1 = \{0, 0, 0\} \text{ (természetes választás)}$$

$$H_2: \mathbf{r}_2 = \{0, r \sin(\alpha/2), r \cos(\alpha/2)\} \text{ (} r = r_{OH} \text{ és } \alpha = \angle HOH \text{)}$$

$$H_3: \mathbf{r}_3 = \{0, -r \sin(\alpha/2), r \cos(\alpha/2)\}$$

1. lépés: Az $\mathbf{R}_{\text{tkp}} = \frac{1}{M} \sum_{k=1}^N m_k \mathbf{r}_k$ képlet alapján a tkp meghatározása:

$$M, \text{ a teljes tömeg: } M = m_O + 2 m_H$$

$$\mathbf{R}_{\text{tkp}} = \frac{1}{m_O + 2m_H} [(0, 0, 2m_H r \cos(\alpha/2))]$$

2. lépés: Az új koordináták bevezetése:

$$O_1: \mathbf{r}_1 = r \{0, 0, -2(m_H / M) \cos(\alpha / 2)\}$$

$$H_2: \mathbf{r}_2 = r \{0, \sin(\alpha/2), (m_O/M) \cos(\alpha/2)\}$$

$$H_3: \mathbf{r}_3 = r \{0, -\sin(\alpha/2), (m_O/M) \cos(\alpha/2)\}$$

3. lépés: Tehetetlenségi nyomaték tenzor elemek kiszámítása:

$$\begin{aligned} I'_{yy} &= \sum_i m_i (x_i^2 + z_i^2) = \sum_i m_i z_i^2 = \\ &= r^2 \cos^2(\alpha/2) \frac{4m_H^2 m_O}{M^2} + 2r^2 \cos^2(\alpha/2) m_H \frac{m_O^2}{M^2} = \\ &= \frac{r^2 \cos^2(\alpha/2)}{M^2} (4m_H^2 m_O + 2m_H m_O^2) = 2 \frac{m_H m_O}{M} r^2 \cos^2(\alpha/2) \end{aligned}$$

$$I'_{zz} = \sum_i m_i (x_i^2 + y_i^2) = \sum_i m_i y_i^2 = 2m_H r^2 \sin^2(\alpha/2)$$

$$I'_{xx} = \sum_i m_i (y_i^2 + z_i^2) \Leftrightarrow I'_{xx} = I'_{yy} + I'_{zz}, \text{ ami minden más planáris molekula-} \\ \text{lára is fennáll.}$$

$$I'_{xy} = -\sum_i m_i x_i y_i = 0 \text{ és } I'_{xz} = -\sum_i m_i x_i z_i = 0,$$

$$I'_{yz} = -\sum_i m_i y_i z_i = 0 + \\ r \sin(\alpha/2)(m_O / M) \cos(\alpha/2) - r \sin(\alpha/2)(m_O / M) \cos(\alpha/2) = 0$$

4. lépés: A tehetetlenségi nyomaték tenzor tehát diagonális alakú, azaz a sajátértékei a meghatározott diagonális elemek, a sajátvektorok pedig egyszerűen a (1, 0, 0), (0, 1, 0) és a (0, 0, 1) vektorok. Tehát a fő tehetetlenségi tengelyek az (x, y, z) tengelyek, mint ahogy a fentiekben egyszer már a bevezetett szabályok alapján meg is határoztuk.

Javaslat: Rendkívül előnyös, ha a fő tehetetlenségi nyomatékokra vonatkozó, fentebb említett (1)–(3) tényeket használjuk ki a kezdeti koordináta rendszer felvétele során. Ha a vizsgált molekulának van szimmetriája, úgy kezdeti koordináta rendszer megfelelő felvétele egyszerűsítheti a tehetetlenségi tenzor diagonalizálásának problémáját.

A víz molekulára a következő adatokkal rendelkezünk [$1 \text{ u} = m(^{12}\text{C})/12$]:

$$m_{\text{O}} = 15,99491 \text{ u}, m_{\text{H}} = 1,007825 \text{ u},$$

$$r_{\text{e}}(\text{O-H}) = 0,9572 \text{ \AA}, \angle_{\text{e}}\text{HOH} = 104,52^{\circ}$$

(a legújabb becslések H_2^{16}O -ra: $r_{\text{e}}^{\text{ad}}(\text{O-H}) = 0,95785 \text{ \AA}, \angle_{\text{e}}^{\text{ad}}\text{HOH} = 104,49^{\circ}$)

Az előbbieken származtatott összefüggések alapján

$$I'_{yy} = 0,61446 \text{ u \AA}^2 = 1,0203 \times 10^{-47} \text{ kg m}^2$$

$$I'_{zz} = 1,15492 \text{ u \AA}^2 = 1,9178 \times 10^{-47} \text{ kg m}^2$$

$$I'_{xx} = I'_{yy} + I'_{zz} = 1,76938 \text{ u \AA}^2 = 2,9382 \times 10^{-47} \text{ kg m}^2$$

A tengelyjelölés a tárgyalt konvenció alapján: $y \Leftrightarrow a, z \Leftrightarrow b, x \Leftrightarrow c$.

A forgási állandókra a következő értékeket határoztuk meg ($1 \text{ cm}^{-1} = 2,997925 \times 10^4 \text{ MHz}$ és $1 \text{ MHz} = 3,33564 \times 10^{-5} \text{ cm}^{-1}$):

$$A_{\text{e}} = 822\,476 \text{ MHz} \text{ illetve } \tilde{A}_{\text{e}} = 27,4348 \text{ cm}^{-1}$$

$$B_{\text{e}} = 437\,588 \text{ MHz} \text{ illetve } \tilde{B}_{\text{e}} = 14,5964 \text{ cm}^{-1}$$

$$C_{\text{e}} = 285\,625 \text{ MHz} \text{ illetve } \tilde{C}_{\text{e}} = 9,5274 \text{ cm}^{-1}$$

Az $\tilde{A}_{\text{e}}, \tilde{B}_{\text{e}}, \tilde{C}_{\text{e}}$ egyensúlyi forgási állandókat élesen meg kell különböztetni az $\tilde{A}_0, \tilde{B}_0, \tilde{C}_0$ forgási állandóktól, melyek tartalmazzák a zéruspont rezgési hatást is és így az egyensúlyi állandóktól, ha kis mértékben is, de eltérnek.

A molekuláris forgási típusok

(A) Lineáris molekulák

$$I_c = I_b > I_a = 0$$

Csak egy egyedi forgási állandó létezik, melyet B -vel jelölünk, értéke megegyezik C -vel.

(B) Gömbi pörgettyű (spherical top)

$$I_c = I_b = I_a = I \Leftrightarrow A = B = C$$

Csak egy egyedi forgási állandó létezik, melyet B -vel jelölünk. Példák: CH_4 , SF_6 , kosárlabda.

(C) Szimmetrikus pörgettyű (symmetric top)

1. eset: Nyújtott (prolate) szimmetrikus pörgettyű

$$I_c = I_b > I_a \neq 0 \Leftrightarrow A > B = C$$

Két egyedi forgási állandó létezik, A és B , és a jelölési konvenció szerint $A > B$. Példák: CH_3I , CH_3Cl , allén, amerikai futball labda.

2. eset: Lapított (oblate) szimmetrikus pörgettyű

$$I_c > I_b = I_a \neq 0 \Leftrightarrow A = B > C$$

Két egyedi forgási állandó létezik, B és C , ahol a jelölési konvenció szerint $B > C$. Példák: NH_3 , kloroform (CHCl_3), benzol, frisbee. A planáris lapított pörgettyűnek, amennyiben valóban szimmetrikus (tehát legalább háromfogatú szimmetriatengelye van) azonban nincs permanens dipólus momentuma, így forgási spektruma sem észlelhető.

(D) Aszimmetrikus pörgettyű (asymmetric top)

$$I_c > I_b > I_a \neq 0 \Leftrightarrow A > B > C$$

Három egyedi forgási állandó létezik, A , B és C , ahol a jelölési konvenció szerint $A > B > C$. A legtöbb molekula természetesen ebbe a pörgettyű típusba tartozik. Példák: H_2O , H_2CO , C_2H_4 . Ha $I_c \approx I_b > I_a$, akkor a molekula nyújtott (prolát) közel-szimmetrikus pörgettyű (pl. HNCO), míg ha $I_c > I_b \approx I_a$, akkor a molekula lapított (oblát) közel-szimmetrikus pörgettyű (pl. furán, $\text{C}_4\text{H}_4\text{O}$).

Csoportelmélet és a forgási típusok

A molekula szimmetriájának megfelelő pontcsoport karaktertáblája megmutatja, hogy a molekula aszimmetrikus pörgettyű, szimmetrikus pörgettyű, avagy gömbi pörgettyű, amennyiben megadja, hogy az (a, b, c) tengelyek (amelyek az (x, y, z) tengelyek valamilyen választásának felelnek meg) miképpen transzformálódnak.

Aszimmetrikus pörgettyű: a, b és c egyedi tengelyek, és egy-dimenziós irreducibilis reprezentációk szerint transzformálódnak (pl. H_2O , H_2CO).

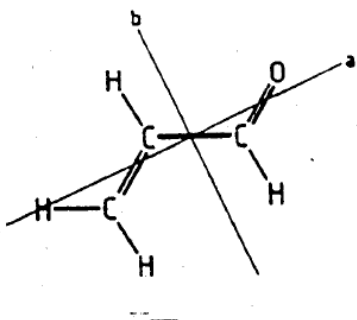
Szimmetrikus pörgettyű: az (a, b) vagy (b, c) párok (oblát ill. Prolát pörgettyűk) két-dimenziós irreducibilis reprezentációk szerint transzformálódnak. A harmadik főtengely egyedi, és egy-dimenziós irreducibilis reprezentáció szerint transzformálódik (pl. C_6H_6 , CH_3Br).

Gömbi pörgettyű: az (a, b, c) triplet egy három-dimenziós irreducibilis reprezentáció szerint transzformálódnak (pl. CH_4 , SF_6).

A molekulának megfelelő szimmetriaelemek segítenek a fő tehetetlenségi tengelyek megtalálásában, hiszen azok a tehetetlenségi ellipszoidot önmagára kell hogy leképezzék. Pl.: a $\hat{C}_n$ ($n \neq 1$) szimmetriatengely egybe kell hogy essen az egyik főtengellyel.

A tanultakat legegyszerűbb megfelelő példákon illusztrálni.

Example 1

s-trans-acrolein
 C_s symmetry

C_s	E	σ_h		
A'	1	1	x, y, R_z	x^2, y^2, z^2, xy
A''	1	-1	z, R_x, R_y	yz, xz

a and b transform separately as A' .
 (x and y)

c transforms as A'' .
 (z)

All principal axes are unique.

The point group contains no degenerate symmetry species, i.e. no irreps with dimensionality greater than one.

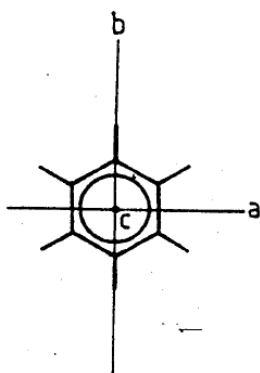
s-trans-acrolein is an asymmetric top.

All C_s symmetry molecules are asymmetric tops.

Example 2

Benzene (D_{6h} symmetry)

(a, b) transforms as an E_{1u} pair.

(x, y)

c transforms separately as A_{2u} .

(z)

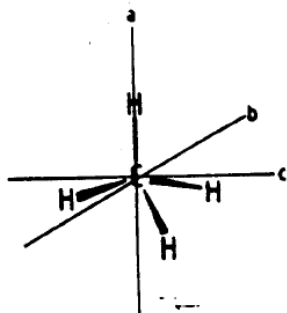
a and b lie in a principal plane and correspond to degenerate moments of inertia. E_{1u} is a 2-dimensional irrep. Any linear combination of a and b among themselves is also a principal axis, i.e. a and b are not unique.

c is unique, however, because A_{2u} is a one-dimensional irrep.

D_{6h}	E	$2C_6$	$2C_3$	C_2	$3C_2'$	$3C_2''$	i	$2S_3$	$2S_6$	σ_h	$3\sigma_d$	$3\sigma_v$		
A_{1g}	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	R _z	$x^2 + y^2, z^2$
A_{2g}	1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	1	-1	-1		
B_{1g}	1	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1	-1	1	-1		
B_{2g}	1	-1	1	-1	-1	1	1	-1	1	-1	-1	1	(R _x , R _y)	(xz, yz) (x ² - y ² , xy)
E_{1g}	2	1	-1	-2	0	0	2	1	-1	-2	0	0		
E_{2g}	2	-1	-1	2	0	0	2	-1	-1	2	0	0	z	
A_{1u}	1	1	1	1	1	1	-1	-1	-1	-1	-1	-1		
A_{2u}	1	1	1	1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1		
B_{1u}	1	-1	1	-1	1	-1	-1	1	-1	1	-1	1	(x, y)	
B_{2u}	1	-1	1	-1	-1	1	-1	1	-1	1	1	-1		
E_{1u}	2	1	-1	-2	0	0	-2	-1	1	2	0	0		
E_{2u}	2	-1	-1	2	0	0	-2	1	-1	-2	0	0		

Benzene is a symmetric top.

All D_{6h} molecules are symmetric tops.

Example 3Methane (T_d symmetry)

(a, b, c) transform as a T_2 set,
 $[x, y, z]$

T_2 is a 3-dimensional irrep.

$a, b,$ and c are not unique.

Indeed, any axis is a principal axis of methane.

All moments of inertia are equivalent.

T_d	E	$8C_3$	$3C_2$	$6S_4$	$6\sigma_d$		
A_1	1	1	1	1	1		$x^2 + y^2 + z^2$
A_2	1	1	1	-1	-1		$(2z^2 - x^2 - y^2,$ $x^2 - y^2)$
E	2	-1	2	0	0		
T_1	3	0	-1	1	-1	(R_x, R_y, R_z)	
T_2	3	0	-1	-1	1	(x, y, z)	(xy, xz, yz)

Methane is a spherical top.

All T_d molecules are spherical tops.

TABLE 3-4. SYMMETRIC-TOP MOLECULES OF MORE THAN FIVE ATOMS
(Continued)

Molecule	B_0	Structure	Reference
$(\text{CH}_3)_2\text{SiCl}^{26}$	2,197.44		[847]
$\text{C}_2\text{H}_4\text{O}_2$	5,273.6		[553]
$\text{C}_6\text{H}_{11}\text{Cl}^{25}$	1,090.90		[851]
$\text{C}_6\text{H}_{11}\text{Br}^{25}$	725.9		[851]
B_5H_5^*	7,002.85		[939]

* Angle between plane containing two equivalent borons and the apical boron, and that containing the same equivalent borons and the hydrogen bonded to them is 196° .